

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ М. ХАРКОВА

В даній статті розглянуто ознаки міста як системи. Проаналізовано особливості складових підсистем міста: містоутворюючої, містообслуговуючої, архітектурно-містобудівельної, підсистеми населення. Проведено аналіз сучасного стану демографічної ситуації в м. Харкові (природного та механічного руху населення, статеві та вікової структури), промисловості, сфери торгівлі, освіти та культури. Розглянуто структуру пасажироперевезень, визначено який з видів транспорту користується найбільшою популярністю у жителів м. Харкова. Проаналізовано особливості житлового фонду міста та розвитку малого підприємництва.

Ключові слова: місто, підсистеми міста, територіальна організація, демографічна ситуація, транспортна інфраструктура, м. Харків.

Елена Нища. ОСОБЕННОСТИ ИССЛЕДОВАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ Г. ХАРЬКОВА. В данной статье рассмотрено признаки города как системы. Проанализировано особенности составных подсистем города: градостроительной, градослуживающей, архитектурно-градостроительной, подсистемы населения. Проведено анализ современного состояния демографической ситуации в г. Харькове (природного и механического движения населения, половой и возрастной структуры), промышленности, сферы торговли, образования и культуры. Рассмотрено структуру пассажироперевозок, определено какой вид транспорта наиболее популярен у жителей г. Харькова. Проанализировано особенности жилищного фонда города и развития малого предпринимательства.

Ключевые слова: город, подсистемы города, территориальная организация, демографическая ситуация, транспортная инфраструктура, г. Харьков.

Elena Nishcha. THE RESEARCH FEATURES OF SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT IN KHARKIV. In the article the features of city as a system are examined. Features of the major city subsystems: city-forming, city-service, architectural and town planning, population's subsystem are analyzed. Analysis of modern demographic situation (nature and mechanical movement of the population, sex and age structure), industry, trade sphere, education and culture in Kharkiv are held. The structure of ridership is examined, the most popular type of transport in Kharkiv are determined. Features of city housing and small business development are analyzed.

Keywords: city, city subsystem, territorial organization, demographic situation, transport infrastructure, city Kharkiv.

Актуальність дослідження. В сучасних умовах все більшої актуальності набувають дослідження особливостей розвитку міських поселень і насамперед великих міст. Саме в містах зосереджується економічний, освітній та культурний потенціал держави. Вони здійснюють значний вплив на розвиток прилеглих територій. Все гостріше постає питання необхідності зміни планувальних структур міст з метою раціонального використання міської зони, розробки стратегічних планів розвитку великих міст. Значну увагу дослідженням різноманітних аспектів формування та розвитку міських поселень приділяють такі вчені як Ю. Білоконь [1], А. Доценко [2], Ю. Дехтяренко [3], М. Кушніренко [4], Ю. Палеха, Ю. Пітюренко [7], О. Топчів [8], Г. Фільваров [9] та інші.

Оскільки для міст характерними є такі властивості як динамічність розвитку, зміна домінуючих функцій та стрімке зростання, геоурбаністичні дослідження не втрачають своєї актуальності, зокрема з позицій суспільної географії.

Викладення основного змісту дослідження. У науковому поняттєво-термінологічному апараті місто розглядають як соціально-економічну або соціально-господарську систему, що вирізняється особливою природою (генезисом) і має гомеостатичні властивості [8].

Ю. Дехтяренко виділяє такі ознаки міста як системи:

- велика кількість складових елементів, що виконують різні функції;
- складна структура і взаємозв'язки між елементами й властивостями системи, динамічна поведінка елементів, системи в цілому;
- різноманітні і нерегулярні впливи зовнішнього середовища, стохастична поведінка багатьох елементів та системи в цілому;
- здатність зберігати структуру і функції у певних межах змінності і варіативності (гомеостаз), підтримувати рівновагу взаємодії системи із зовнішнім середовищем;
- наявність підсистем ієрархічного і функціонального характеру, що мають власні цілі функціонування та розвитку [3].

Так як місто є системою, то для нього властива наявність підсистем які представлені на рис. 1.

До містоутворюючої підсистеми відносяться підприємства, організації та установи, продукції та послуги яких задовольняють потреби споживачів поза межами міста. Ця підсистема обслуговує зовнішні зв'язки міста, визначає його господарські функції та спеціалізацію, місце і роль в територіальному поділі праці – локальному, регіональному, національному, міжнародному.

Містообслуговуюча підсистема задовольняє потреби населення міста. До її складу входять підприємства, організації та установи, продукція і послуги яких споживаються переважно у даному місті [8].

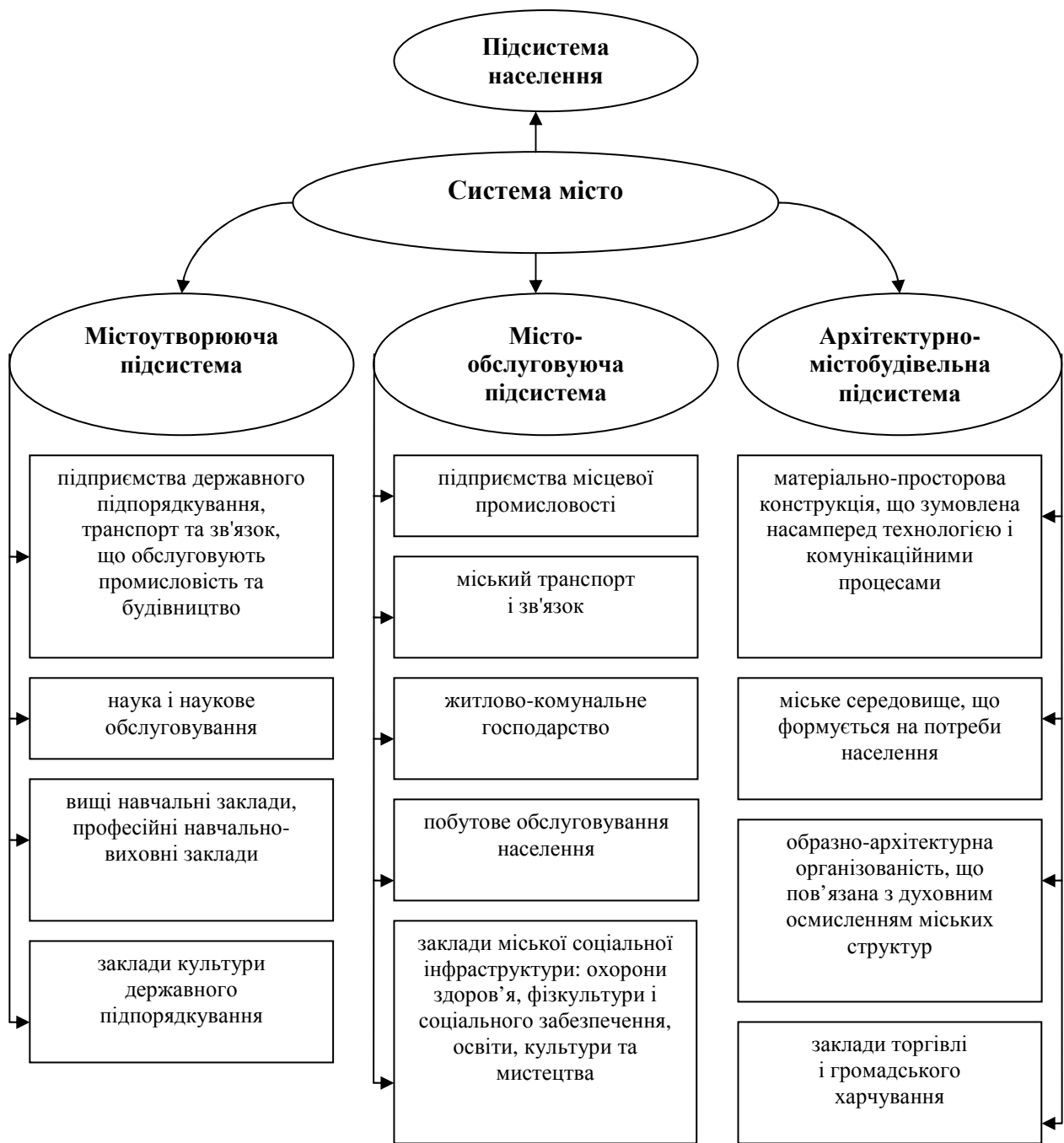

Рис. 1. Підсистеми міста (складено за даними [3])

На думку Ю. Дехтяренка, взаємодія містоутворюючої бази, обслуговуючого комплексу і містобудівної діяльності здійснюється через дуже важливий четвертий компонент – населення. Автор наголошує, що в свою чергу відтворення населення відбувається в результаті функціонування решти підсистем міста, і саме населення є індикатором оптимального управління розвитком цих підсистем і міста в цілому [3, с. 5].

Харків є одним з найкрупніших адміністративних, економічних, наукових та культурних центрів України. Місто є центром міжобласної системи розселення до якої належать Харківська, Полтавська та Сумська області. Площа території м. Харкова складає 306 км². За адміністративно-територіальним устроєм місто поділяється на 9 районів: Держинський, Жовтневий, Київський, Комінтернівський, Ленінський, Московський, Орджонікідзевський, Фрунзенський та Червонозаводський [6].

За чисельністю наявного населення м. Харків посідає друге місце серед міст України після м. Києва (станом на 01.01.2012 р. в місті проживало 1441,3 тис. осіб). Середня густота населення 4710 осіб на км². Найбільш заселеним є Московський район (12646 осіб на км²), а найменш Червонозаводський (2051 осіб на км²) та Ленінський (2782 осіб на км²) райони. Низький рівень заселеності територій даних районів пояснюється тим, що саме тут зосереджується переважна більшість промислових підприємств, які займають значні площі території, а також є не дуже сприятливими зонами для проживання з екологічної точки зору [10].

Демографічна ситуація. Для м. Харкова характерним є від'ємний природний приріст населення. Він склав - 2,9 ‰ у 2011 році, що свідчить про перевищення показників коефіцієнтів смертності над показниками коефіцієнтів народжуваності. Це пояснюється в першу чергу процесами депопуляції, які характерні для переважної більшості регіонів України. У структурі основних видів причин смертності найбільшу частку займають хвороби системи кровообігу (71 %) (рис. 2.), найменшу – хвороби органів дихання (2%).

У статевій структурі переважають жінки 54% від загальної чисельності населення. У віковій структурі найбільшу частку займає населення працездатного віку, а саме 64 % від загальної чисельності населення м. Харкова, найменшу населення молодшого працездатного віку (12 %) [5].

Механічний рух населення міста характеризується від'ємними показниками, коефіцієнти кількості вибулих перевищують коефіцієнти кількості прибулих, так в 2011 році сальдо міграції становило -0,6 ‰. Це пов'язано з внутрішньорегіональною міграцією населення у приміську зону та сусідні райони. Однак, якщо аналізувати міжрегіональну та міждержавну міграцію, то тут ситуація дещо інша, сальдо цих видів міграції є додатним [10].

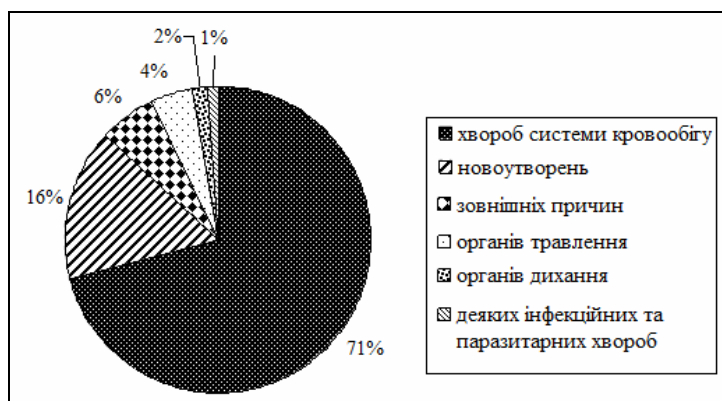

Рис. 2. Структура смертності населення за причинами в м. Харкові у 2010 році
(складено за даними [5])

Промисловість. Харків є одним із провідних центрів індустріального комплексу України. Підприємства міста виробляють продукцію майже за всіма видами промислової діяльності, а саме виробництво харчових продуктів, напоїв; добування паливно-енергетичних корисних копалин; легка промисловість, поліграфічна діяльність та пов'язані з нею послуги, хімічне виробництво, виробництво іншої неметалевої мінеральної продукції, машинобудування, виробництво меблів. У 2010 році обсяг реалізованої промислової продукції становив 26661,5 млн. грн., що більше в порівнянні з попереднім роком майже у 1,5 рази [10]. В порівнянні з 2009 р. у 2010 р. зросли обсяги виробництва маргарину і продуктів аналогічних на 8,1%, сиру свіжого неферментованого та кисломолочного – на 7,2 %, молока обробленого – на 20,8 %, ковдр та пледів, у 1,2 рази пальт, напівпальт, накидок, плащів та курток, препаратів лікарських на основі антибіотиків (на 6,3 %), кранів, клапанів, вентилів інших (у 4,1 рази), верстатів для оброблення дерева (у 2,3 рази), електродвигунів та генераторів постійного струму (на 68,6 %), електродвигунів та генераторів змінного струму, електродвигунів універсальних (на 1,9 %), насосів відцентрованих для перекачки рідин інших та підйомників рідин (на 27,0 %). Проте зменшилися обсяги виробництва м'яса, включаючи субпродукти 1 категорії, – на 14,3 %, кисломолочних продуктів – на 4,0 %, риби солоної, крім оселедців – на 31,1%, виробів ковбасних – на 7,7 %, борошна – на 5,5 %, білизни постільної – у 4,6 рази, лікарських препаратів на основі гормонів (на 12,5 %), фарб та лаків на основі полімерів, розчинених у водному середовищі (на 25,3%), засобів миючих та для чищення для роздрібно торгівлі (на 27,3 %), конвеєрів та елеваторів (на 14,7 %), апаратури електричної низьковольтної (на 4,4%).

Транспорт. В місті добре розвинута транспортна інфраструктура. Довжина магістральної мережі міста (вулиці загальноміського, районного значення, автодорожні магістралі) складає 391,2 км. В межах м. Харкова вантажоперевезення здійснюються автомобільним транспортом, перевезення пасажирів метрополітенем, автомобільним, тролейбусним та трамвайним видами транспорту. У 2010 році всіма видами транспорту було перевезено 513,8 млн. пасажирів [10].

У структурі перевезень пасажирів (рис. 3.) найбільшу частку займають перевезення метрополітенем близько 50 %, а саме 247,1 млн. пасажирів, а найменшу – трамвайним, лише 15 % (75,5 млн. пасажирів). Причиною того, що жителі міста найбільшу перевагу надають метрополітену є: висока швидкість, незалежність від інших видів транспорту, порівняно невисока вартість проїзду. Найменшу перевагу жителі надають трамвайному виду транспорту, через низьку швидкість, залежність від інших видів транспорту, а також те, що трамвайні колії мають незначну протяжність.

Збереження рухомого складу внутрішньоміського транспорту здійснюється в 2 метрополітенських, 4 трамвайних, 3 тролейбусних депо і 4 автопарках.

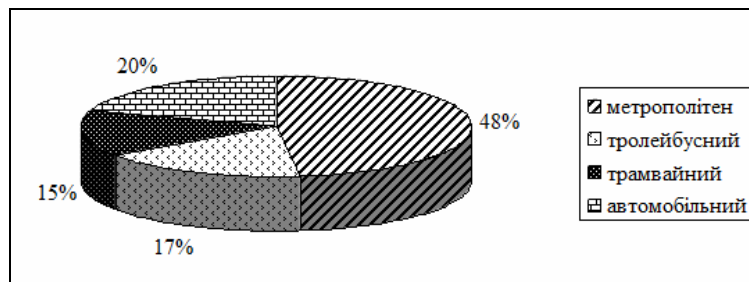

Рис. 3. Структура перевезень пасажирів всіма видами транспорту в м. Харкові у 2010 році
(складено за даними [5])

Сфера торгівлі. Невід'ємними складовими економіки міста є оптова, роздрібна торгівля та ресторанне господарство. Загальний обсяг роздрібногo товарообороту підприємств – юридичних осіб міста, включаючи ресторанне господарство (громадське харчування) у 2010р. складав 15787,3 млн. грн., або 10892 грн. в розрахунку на душу населення. Станом на 1.01.2011 р. в м. Харкові налічувалось 2476 підприємств роздрібногo торгівлі 851 підприємство ресторанного господарства. У структурі підприємств роздрібногo торгівлі, яка представлена магазинами та палатками й кіосками, у 2010 р. найбільшу частку займали магазини близько 60 % [5]. У товарній структурі оптової торгівлі м. Харкова в 2010 році (рис. 4.) найбільшу частку займала продукція харчової промисловості близько 40 %, а найменшу продукція легкої та деревообробної, целюлозно-паперової промисловості всього 1 % [5].

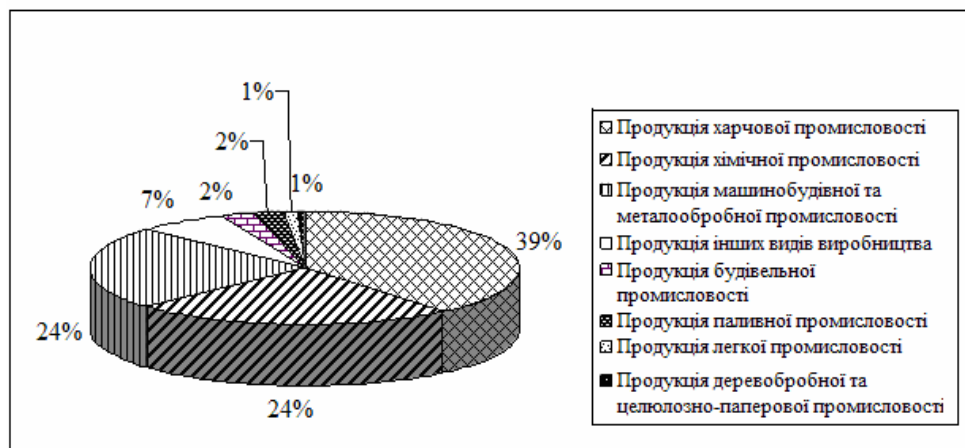

Рис. 4. Товарна структура оптового товарообороту м. Харкова у 2010 році
(складено за даними [5])

Житлові умови. Житловий фонд м. Харкова станом на 1.01.2011р. складав 31,3 млн. м² загальної площі. В середньому на одного мешканця міста припадало 21,3 м² загальної площі [5]. Житловий фонд м. Харкова включає об'єкти, що знаходяться у приватній, комунальній та державній власності. У структурі житлового фонду міста найбільшу частку займають об'єкти приватної власності, а саме 90 % від загальної площі, у комунальній та державній власності перебували 7 % та 3 % відповідно. До підприємств, організацій та установ комунального й державного фонду належать: навчальні заклади; будинки та інтернати для дітей; будинки для престарілих, одиноких та інвалідів; інші підприємства, організації та установи.

Переважає більшість об'єктів житлового фонду міста (більше 90 % загальної площі) обладнані водопроводом, каналізацією, центральним опаленням, ваннами (душовими), газом та гарячим водопостачанням, а також 9 % обладнані підлоговими електроплитами.

Станом на 1.01.2011р. по м. Харкову налічувалось 602,1 тис. квартир (включаючи 14 квартир житла, яке знаходиться на балансі підприємств банкрутів та тих, що повністю припинили свою діяльність). Найбільшу частку у структурі житлового фонду в 2010 році займали двокімнатні, а саме 37 %, а найменшу, а саме 1 % від загальної кількості п'ятикімнатні квартири і з більшою кількістю кімнат (рис. 5.).

Мале підприємництво. На структурну перебудову в економіці України і міста Харкова істотно впливає розвиток малого підприємництва. Даний елемент ринкової економіки сприяє зростанню обсягів виробництва, створенню сприятливого середовища для розвитку конкуренції, а також організації нових робочих місць. В 2010 р. у м. Харкові на 10 тис. осіб наявного населення припадало 118 малих підприємств. Обсяг реалізованої продукції, робіт та послуг підприємств малого бізнесу у 2010 році склав 23420,6 млн. грн. (20,8% від загального обсягу реалізації по місту) та у порівнянні з 2009 р. зріс у 1,2 рази. На підприємствах малого бізнесу було зайнято 102,8 тис. осіб, що у порівнянні з 2009 роком менше у 1,2 рази. Кількість найманих працівників на малих підприємствах м. Харкова складала 101,3 тис. осіб, що становить 28,3% від загальної кількості найманих

по місту в цілому [5]. Протягом року прибутково працювало 57,4% малих підприємств (загальна сума прибутку складає 1260,2 млн. грн.), збитково – 42,6% (загальна сума збитку – 1910,9 млн. грн.).

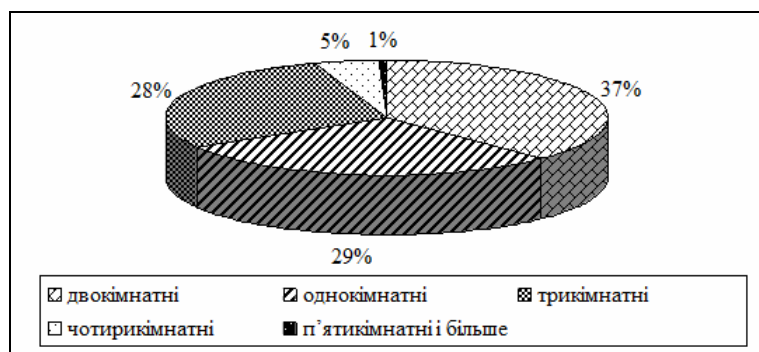

Рис. 5. Структура кількості квартир житлового фонду м. Харкова у 2010 році
(складено за даними [5])

Сфера освіти. Харків є важливим освітнім центром, що готує висококваліфікованих фахівців не тільки для свого регіону, а і для всієї України, а також і для інших держав. Вища освіта у місті представлена навчальними закладами від I до IV рівнів акредитації. У 2010/2011 навчальному році підготовка фахівців здійснювалося 35 навчальними закладами III і IV рівнів акредитації і 23 навчальними закладами I і II рівнів акредитації. У структурі розподілу вищих навчальних закладів за типами найбільшу частку займають університети – 33 % (19 закладів), а найменшу училища – близько 9 % (5 закладів) (рис. 6).

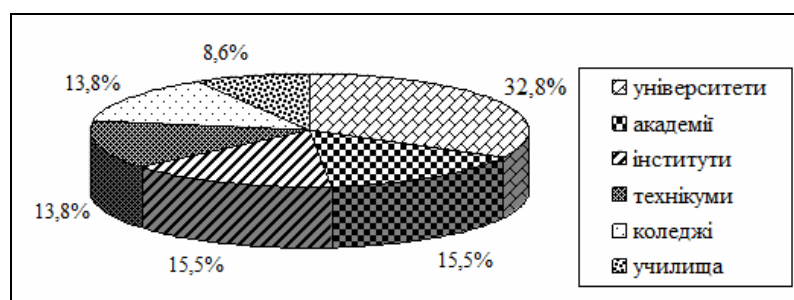

Рис. 6. Структура розподілу вищих закладів освіти м. Харкова за типами в 2010 році
(складено за даними [5])

У 2010 році в м. Харків діяли 216 дошкільних закладів загальною місткістю 32,7 тис. місць. В цілому, в зв'язку із тенденцією зменшення кількості дітей дошкільного віку, а також завдяки відносного зменшення кількості дітей даної категорії, які реально відвідують дитячі дошкільні заклади, ситуація із цим елементом соціальної інфраструктури виглядає задовільною [5].

Шкільна мережа у 2010 році нараховувала 236 загальноосвітніх закладів, з них 22 денних гімназій, 26 ліцеїв, 5 вечірніх шкіл та 11 спеціальних шкіл (школи інтернати) та шкіл соціальної реабілітації. У загальноосвітніх закладах в 2010 році навчалася 107 тис. осіб, з яких 98 % навчалися в денних закладах. У структурі шкільної мережі м. Харкова в 2010 році найбільшу частку займають загальноосвітні заклади I-III ступеня, а найменшу загальноосвітні заклади I-II ступеня (рис. 7).

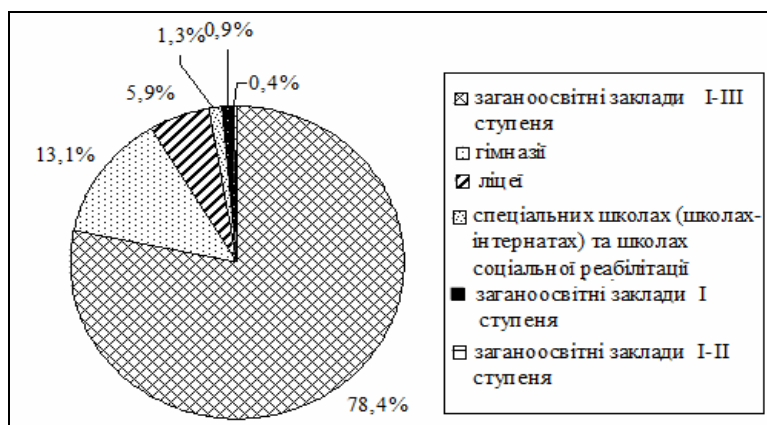

Рис. 7. Структура шкільної мережі м. Харкова в 2010 році (складено за даними [5])

Сфера культури. В м. Харкові створена досить широка мережа установ та закладів культури різного профілю. За даними головного управління статистики в Харківській області на кінець 2010 року в місті функціонували 7 професійних театрів, 2 концертні зали, 8 музеїв, 90 бібліотек, 9 демонстраторів фільмів, 31 заклад культури клубного типу. У 2010 р. театри відвідали 392,6 тис. осіб, концертні організації – 91,4 тис. осіб, музеї – 783,6 тис. осіб. Порівняно з 2009р. спостерігається збільшення показників відвідувань музеїв на 3,4%, театрів на 7,3 %, концертних організацій на 16,6% [5].

Висновки. Отже, проведений аналіз сучасного стану соціально-економічного розвитку м. Харкова дозволяє зробити наступні висновки: Харків є потужним економічним, політичним, освітнім та культурним центром. Територія міста заселена досить не рівномірно, тому важливим є проведення більш детальних досліджень в територіальному аспекті, з метою у подальшому розробки заходів та рекомендацій необхідних для зменшення навантаження територій районів які є найбільш густозаселеними. Необхідно дослідити динаміку соціально-економічного розвитку м. Харкова, а також територіальних особливостей розвитку окремих районів міста. Це дозволить виявити основні закономірності розвитку міста, його проблеми, точки «зростання» для визначення шляхів оптимізації його як складної соціогеосистеми. Отже, проведення подальших суспільно-географічних досліджень м. Харкова залишаються актуальними та необхідними.

Список використаних джерел:

1. Білоконь Ю.М. *Регіональне планування (теорія і практика)* / Ю.М. Білоконь; за ред. І.О. Фоміна. – К.: Логос, 2003. – 259 с.
2. Доценко А.І. *Концепція розселення населення* / А.І. Доценко. – К.: РВПС України НАН України, 2008. – 72 с.
3. *Економіка міст: Україна і світовий досвід: Навч. посібник* / Вакуленко В.М., Дехтяренко Ю.Ф., Драпівський О.І. та ін.; За заг. ред. Макухи В.О. - Київ: Основи, 1997. - 243 с.
4. Кушніренко М.М. *Планировка и застройка городов в условиях прибрежного ландшафта: учеб. пособие* / М.М. Кушніренко. – К.: КНУСА, 2003. – 172 с.
5. *Місто Харків у 2010 році: Статистичний щорічник* / за ред. О.Г. Мамонтової. – Х., 2011. -172 с.
6. *Офіційний сайт Харківської міської ради, міського голови, виконавчого комітету* [Електронний ресурс] Режим доступу <http://www.city.kharkov.ua/uk>
7. Питюрєнко Е.И. *Системы расселения и территориальная организация народного хозяйства: монография* / Е.И. Питюрєнко. – К.: Наук. думка, 1983. – 140 с.
8. Топчієв О.Г. *Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики* / О.Г. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
9. Фільваров Г.Й. *Проблеми сталого розвитку населених пунктів України* / Г.Й. Фільваров // *Містобудування та територіальне планування*. – 2001. – №9. – С. 105 – 119.
10. *Харківська область у 2011 році: Статистичний щорічник* / за ред. О.Г. Мамонтової. – Х., 2012. – 408 с.